

Hadd álmétkodjak egy kicsit

EÖRSI ISTVÁN

Beteg vagyok, és nyilván ennek tulajdonítható, hogy elolvastam egy molett könyvet (Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, 2001), amelyre pedig aktuális munkálkodásaim szempontjából nem volt égetően szükségem. Most sem azért ültem le komputeremhez, hogy utólag értelmet adjak az időnek, amelyet e könyv elolvasására szántam. Nem sajnálom ezt az időt, a könyvből rengeteget tanultam, adatoktól hemzsegő fejtegetéseinek gyakran dokumentumértékük van.

Nem annyira értékelésemnek, mint inkább álmétkodásomnak akarok hangot adni, mely folyamatosan erősödött bennem, ahogy haladtam előre a könyvben. Az a meglepetés ért, hogy miközben ismerkedtem a tárgyalt kor eseménytörténetével, gazdasági, szociális és kulturális arculatával, mintegy mellesleg ráismertem a konszolidált Kádár-korszak erkölcsi reflexeire, spontán mentalitására. Ezt a mentalitást mindenekelőtt a kellemetlen konfliktusok elkerülésének óhaja jellemzi, továbbá az a mély meggyőződés, hogy az igazság a közvélemény megosztása nélkül is elmondható.

„Az országosan erős antiszemitizmus hangulatot az úgynevezett *numerus claususszal* (1920. évi XXV. tc.) igyekezett leszerelni és bizonyos mértékig kielégíteni az új kormány.” Romsics nem hallgatja el, hogy „bár a zsidó vagy az izraelita szó a törvényben nem szerepelt, nem kétséges, hogy legfőbb célja az izraelita vallású ifjúság diplomás értelmiséggé válásának korlátozása, és ezáltal a keresztény közép- és felsőosztályok származék egyetemi ifjúság állászerzésének a megkönnyítése volt”. Az új kormány miniszterelnökét Teleki Pálnak hívták – minthogy Teleki antiszemitizmusa, szerepe a zsidótörvények kidolgozásában és keresztülvitelében az utóbbi évek vitáiban élesen megosztotta a közvéleményt, Romsics kispórolja ebből az összefüggésből a nevét, nemcsak itt, hanem a többi zsidótörvény esetében is, mindvégig, anélkül, hogy más vonatkozásban elhallgatná Teleki mérvadó szerepét. Már a *numerus claususszal* foglalkozó fejtegetést követő mondatban azt olvashatjuk, hogy „a parasztságot az 1920. november 13-án elfogadott földreformmal (XXXVI. tc.) próbálta Teleki megnyerni”. A parasztságot Teleki próbálta megnyerni, a *numerus clausust* pedig a kormány találta ki. Megítélésem szerint e kettősség nem valamiféle ravaszkodásra, hanem a konfliktuskerülés ösztönös sugallatára vezethető vissza.

A könyv Horthyt is hasonló tapintattal kezeli. Romsics megemlíti, hogy az egyházak ellenkezése, továbbá az újabb német vereségek és a normandiai part-raszállítás hatására 1944. július elején Horthy „leállította a deportálásokat. Fellépésével mintegy 200 ezer fővárosi zsidó életét mentette meg. A balti, lengyel, cseh, szlovák és osztrák területektől eltérően, ahol az ott élt zsidóknak mintegy 90 százaléka elpusztult, a magyarországi zsidóság emberéletben elszelvedett vesztesége így végül nem emelkedett kétharmad fölé.” Ez azt jelenti, hogy az 1944-es országterületet számítva mintegy félmillió zsidó pusztult el a deportálások során. A könyv részletesen ábrázolja, hogy e félmillió embert a Horthy által kinevezett magyar kormány, ennek illetékes hatóságai és csendőrsége készítette elő erre a sors-

ra, egészen a bevonóirózásig. Okvetlenül felvetődik a kérdés, hogy amennyiben Horthy abban a helyzetben volt, hogy megmenthetett 200 ezer embert, akkor nem terheli-e felelősség azért az 500 ezerért, akiket az ő hatóságai tuszkoltak a halálba, és akiket nem mentett meg. Aki figyelmesen olvassa Romsics könyvét, az erre a kérdésre csak igennel felelhet. Ez Romsics érdeme. De konfliktuskerülő ösztöne arra törekszik, hogy a közvéleményt úgyszintén megosztó Horthy személyét is eltávolítsa az elháríthatatlan konfrontáció mezejéről.

Idekívánkozik egy harmadik példa is. „...Németh László 1959 szeptemberében Moszkvába látogatott, s ott önkritikus elemeket sem nélkülöző beszédet mondott az orosz kultúra nagyszerűségéről és a szocializmus perspektívájáról.” Ezt a beszédet először a Gyűjtőfőházban olvastam: a rabújság nyilván azért közölte le, hogy megtudjuk, hol tart a börtön falain kívül a konszolidáció. Emlékszem a kétségbeesés és megvetés rohamára, amely elfogott, amíg ezt a mondatot olvastam: „Akkor nem vettem észre, mások állapították meg utólag, hogy a kritikus napokban írt cikkeim az egyetlenek, melyek a polgári demokrácia visszaállítása ellen küzdtek és a Szovjetunió népeiről tisztelettel szóltak.” Romsics ebben a bájos megfogalmazásban önkritikát vél felfedezni, amit nem értek. Értem viszont, hogy miért teszi ezt. A kor krónikása nem hagyhatta említés nélkül Németh László nagy feltűnést keltő moszkvai kiruccanását, másrészt viszont Németh is azok közé a közszereplők közé tartozik, akik a legnagyobb mértékben megosztják a közvé-

sem bocsátják meg. Szerintem erre minden okuk megvan. Ez a dokumentum az úgynevezett közmegegyezés biztosítéka volt: az értelmiség vezetői egyszer s mindenkorra lemondtak önálló mozgásterükről. Egy ilyen hűségnyilatkozat, még ha a hallgatás burka veszi is körül, megsejthetetlen.

Innen eredeztettem a Kádárkor erkölcsi arculatának legszembeszökőbb vonását: azt, hogy a közszereplők, ha módjuk nyílt erre, elhallgatták, elfojtották, elfelejtették a számukra kínos konfliktusokat, és akik erre nem voltak hajlandók, azokat kiközösítették maguk közül. Romsics Ignác történész a tények bőséges ismeretében arra vállalkozott, hogy a Kádár korabeli játékszabályok megsértése nélkül ábrázolja Magyarország huszadik századi történelmét. Az 1957. októberi aláírás-sorozatáról ezt írja: Illyés Gyula és Németh László „1957 őszén – a püspökökhöz hasonlóan – aláírták az ENSZ-jelentés ellen tiltakozó nyilatkozatot, amikor kiderült, hogy a bebörtönözöttek reményeikre rácsfolva nem kerülnek szabadlábra, ismét hallgatásba burkolódtak”. Ebből a beszámolóból kimaradt a nyilatkozat vérlázító szövegének ismertetése, továbbá az, hogy a püspökökön, Illyésen és Némethen kívül Tersánszky Józsi Jenő kivételével minden olyan jelentős író aláírta ezt a szennydokumentumot, amit felszólítottak erre. (És a nem különösebben jelentősek is, csaknem kivétel nélkül.) Erről Romsicsnak hallgatnia kell, hiszen ez teljességgel összeegyeztethetetlen azokkal a múltszépítő stratégiákkal, amelyeket az értelmiség különféle rétegei a rendszerváltozás után dolgoztak ki. Ha erről beszélne,

dott a társadalmi folyamatok erkölcsi megítéléséről. Romsics Ignác kitűnően megszerkesztett, fölöttébb informatív könyve legnagyobb álmétkodásomra tökéletesen fejezi ki ezt a szellemiséget. Nem mintha Romsics kádárista volna. Nem kádárista és nem is horthysta, egyáltalán semmilyen „ista”-nak nem nevezném, bár az a benyomásom, hogy imponálnak neki a hosszú konszolidációs korszakok és vezetőik, függetlenül attól, hogy hatalomra kerülésüknek mi volt az ára, és uralmuk mit valósított meg. Az erkölcsi szempontoknál fontosabb, hogy a konfliktusok ne éleződjenek ki túlzottan, hogy elkerülhetők legyenek a durva hazugságokon kívül az igazmondás kíméletlen formái is, vagyis hogy érvényesüljenek a Kádár-korszaknak nem a politikai tanulságai, nem is önigazoló érvei, hanem a játékszabályai.

Könyve Kádár-korszakkal foglalkozó fejezetének első bekezdésében Romsics azt állítja hőséről, hogy „hatása, befolyása a legújabb kori magyar történelemre, amelynek kutatása még éppen csak elkezdődött, ezért rendkívüli, csak a legnagyobbakéhoz mérhető”. A hatás nagyságát tehát a legnagyobbak hatásával azonosítja. Holott e hatás leglényegéhez tartozott, hogy egy ország az „ahogy lehet” oltárán feláldozta tartását, és olyan magatartási formákat alakított ki, amelyeket a rendszerváltozás után nem győz letagadni vagy az új korszak követelményeinek megfelelően átstilizálni. Kádár óriási (bár a legnagyobbakétól minőségi szempontból végtelenül különböző) hatásának kiemelkedő bizonyítéka Romsics Ignác könyve. Egy kutató, aki érezhetően sohasem került azoknak az eszméknek a hatása alá, amelyeknek a nevében Kádár uralkodott, könyvében maradéktalanul azonosul a Kádár-korszak pragmatikus szellemével, mely a mérlegelendő szempontok közül nem is szándékosan, hanem ösztönösen, mintegy megszokásból törli az etikai konfliktusokat, hogy aztán könyve vége felé így kezdjen el egy mondatot: „...A parlamentarizmus és a jogállamiság évszázados hagyományainak, valamint a Kádár-korszak gazdasági reformjainak, kulturális liberalizmusának, politikai toleranciájának és a társadalom egyre markánsabb polgárosodásának köszönhetően...”. Micsoda nekibuzdulás! Romsics könyve tények egész sorával bizonyítja, hogy mennyire csökevényesek és nyomorúságosak voltak Magyarország a parlamentarizmus és a jogállamiság évszázados hagyományai. Ami a Kádár-korszak kulturális liberalizmusát és politikai toleranciáját illeti: nyílt titok volt a Kádár-korszak utolsó pillanatáig, hogy mindenki mindenkor akkora adagot élvezhet belőlük, amekkorát a hatalom éppen engedélyez neki. A Kádár korabeli markáns polgárosodást pedig a citoyen-szellemség tökéletes hiánya jellemizte. Kádár óriási hatását és ennek minőségét semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kommunizmus és a szocializmus perspektívájától idegenkedő történész a múlt ilyen megnyugtató, hízogó képpel indítja el műve rendszerváltozásról szóló utolsó fejezetét. A kiegyezés a történelem nyomorúságával, amely egyébként ellentmond a könyv tényanyagának, nem is annyira a szerző gondolkodásának tartalmát, hanem inkább a formáját hatja át. Álmétkodásomat annak tulajdonítom, hogy korábban lehetségesnek sem tartottam egy ilyesfajta akrobatamutatót.

- Tudja, mit, tanárnő? Nekem ilyen múlt nem kell

ményt. A történész ismét konfliktuskerülő ösztönére hallgatott, és inkább vállalta a félrevezető megfogalmazást, mint egy olyan ismertetést, mely felbőszítette volna Németh László rajongóit.

1987-ben, amikor börtönkönyvem írtam, szükségét éreztem annak, hogy elolvassam azoknak az éveknek a sajtóját, amelyeket a börtönben töltöttem. Döbbenet kellett tudomásul vennem, hogy 1957 szeptemberében a magyar tudomány és művészet színe-virága, élő klasszikusok aláírtak egy ENSZ-nek címzett nyilatkozatot, amelyben az olvasható, hogy néhány napra „a fasizmus minden üledéke felkavarodott”, és „a forradalmi munkás-paraszt kormány fellépése és a szovjet csapatok segítségül hívása az egyre jobban kibontakozó véres ellenforradalom veszélyét hárította el országunk felől”. Én persze lerántottam a leplet a titokról, amelyet rajtam kívül mindenki ismert, és amelyről senki sem beszélt. Még a feleségem is hallgatott róla a börtön-beszélőkön, még azok a barátaim sem említették meg, akiket a szörnyű árusulás után tartóztattak le. A kollektív szégyen parancsolt hallgatást még azoknak is, akik nem írták alá ezt az iszonyatot. „Leleplezésem” sokan gyűlölettel viszonyozták, és máig

nem kerülhetné ki, amit könyvében, a Kádár korabeli beidegzettségek utóhatásaképpen mindvégig el akar kerülni: az erkölcsi ítéletet. Mindazonáltal nem állíthatjuk, hogy a történész hallgat a kompromisszumról, amelyet az író-társadalom magára vállalt: az 1960. április 1-jei részleges amnesztia és az internálótáborok feloszlata után „a vezető írók is elfogadták a felkínált kompromisszumot, s a kialakult helyzetet megváltoztathatatlannak ítélve a továbbiakban az, »ahogy lehet« elvét alkalmazva próbálták képviselni politikai nézeteiket és erkölcsi meggyőződésüket”.

Az „ahogy lehet” Romsics értelmezésében azt jelentette, hogy „a magyarság, amely az elmúlt évszázadokban oly sok jelét adta szabadságszeretetének és annak, hogy ezért a szabadsággért harcolni is hajlandó, némi fáziskéséssel megfogadni látott Szeffü Gyula 1947-es tanácsát, és az újabb »hódoltság« perspektívájába beletörődve túlélésre rendezkedett be”. Ennek következtében értelmiségének túlnyomó többsége nem csekély ellenszolgáltatásokért viszonzásképpen belekompromittálódott a korszak bűneibe, mindenekelőtt oly módon, hogy legitimnek ismerték el a bűnös rendszert. Ezzel egyben lemond-